

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta

Autoreferát disertační práce

Efektivita primární prevence užívání tabáku v rámci programu Unplugged

Effectiveness of primary prevention of tobacco use in the program Unplugged

PhDr. Petr Novák

2015

Doktorský studijní program psychologie

Univerzita Karlova v Praze

Obor: Lékařská psychologie a psychopatologie

Předseda oborové rady: prof. MUDr. Jiří Raboch, DrSc.

Školící pracoviště: Psychiatrická klinika Všeobecné fakultní nemocnice a 1. lékařské fakulty
Univerzity Karlovy v Praze

Školitel: prof. PhDr. Michal Miovský, Ph.D.

Disertační práce bude nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněna k nahlížení veřejnosti v tištěné podobě na Oddělení pro vědeckou činnost a zahraniční styky Děkanátu 1. lékařské fakulty.

Obsah

Abstrakt	4
Abstract	5
1. Úvod	6
2. Hypotézy a cíle práce	8
3. Materiál a metodika	9
4. Výsledky	11
5. Diskuse	12
6. Závěry	16
7. Použitá literatura	18
Seznam publikací doktoranda	24

Abstrakt

Disertační práce vychází a byla součástí rozsáhlé randomizované evaluační studie efektu školního preventivního programu Unplugged, která byla realizována jako součást mezinárodního projektu EU-Dap-2. Užívání tabáku je jedním z hlavních rizikových faktorů vzniku vážného onemocnění a předčasného úmrtí, ačkoli je mu možné účinně předcházet. Intervence Unplugged je složena z celkem 12 lekcí realizovaných v rámci jednoho školního roku a vychází z Modelu komplexního vlivu sociálního prostředí. Cíle: Zjistit, zda má program Unplugged vliv na užívání tabáku prostřednictvím indikátorů celoživotní a třicetidenní prevalence. Ověřit dobu trvání měřitelného efektu programu v čase prostřednictvím retestů. Metody: Randomizovaná studie programu byla provedena na celkem 1874 dětech (s průměrným věkem 11,8 roku), které byly rozděleny na experimentální skupinu (vystavenou intervenci Unplugged) a kontrolní skupinu (bez intervence). Obě skupiny byly následně sledovány dalších 24 měsíců po ukončení intervence. Data byla sebrána pomocí verze dotazníku ESPAD z roku 2003. Základní testování bylo provedeno těsně před zahájením intervence v 6. třídě, poté následovalo 5 retestů 9, 12, 21, 24 a 33 měsíců po základním testování. Výsledky: U indikátoru prevalence kouření cigaret v posledních 30 dnech prokázala testování provedená po ukončení intervence mezi skupinami statisticky významné rozdíly ve prospěch skupiny experimentální. Dva roky od skončení intervence byla třicetidenní prevalence u experimentální skupiny 26,7 %, v kontrolní skupině 33,1 % ($p < 0,01$). Nárůst třicetidenní prevalence byl po tuto dobu u experimentální skupiny výrazně pomalejší než u skupiny kontrolní. Srovnání genderových výsledků experimentální a kontrolní skupiny však ukázalo statisticky významný efekt v celoživotní a třicetidenní prevalenci užití tabáku pouze u dívek. Závěry: Realizací programu Unplugged bylo u českých adolescentů dosaženo měřitelného, statisticky významného pozitivního efektu v oblasti užívání tabáku. Rozdíly mezi pohlavími je možné z hlediska genderově rovného přístupu v drogové prevenci eliminovat přidáním genderově specifických prvků do kurikula intervence.

klíčová slova: adolescence, evaluace efektivity, školní prevence, užívání tabáku

Abstract

This dissertation is based and was a part of large randomised trial featuring an evaluation of the effect of the school-based Unplugged prevention program implemented as part of the EU-Dap-2 international project. Consumption of tobacco is one of the key risk factors causing serious illness and early death, although that can be prevented effectively. The Unplugged intervention consists of a total of 12 lessons delivered within one academic year and is based on the Comprehensive Social Influence Model. Aims: To ascertain whether the Unplugged program has an impact on tobacco use, by means of the lifetime and 30-day prevalence indicators. To verify the duration of the program's measurable effect over time using retests. Methods: The randomised trial of the program was conducted on a total of 1874 children (with a mean age of 11.8 years), who were divided into the experimental group (exposed Unplugged intervention) and the control group (without intervention). Both groups were followed up for next 24 months after the intervention. Data were collected using the 2003 version of the ESPAD questionnaire. Baseline testing was conducted among sixth-grade students immediately prior to the program's implementation, and 5 follow-up tests were carried out 9, 12, 21, 24, and 33 months after the baseline testing. Results: As regards the 30-day smoking prevalence indicator, the tests performed after the completion of the intervention showed statistically significant differences between both groups in favour of the experimental one. Two years after the completion of the intervention the experimental and control groups showed 30-day prevalence rates of 26.7% and 33.1% ($p < 0.01$). The progression of smoking in the 30-day prevalence among the experimental group was apparently slower than that among the control group over the period of time. However the gender results comparing the experimental and control group provide evidence of statistically significant effects in lifetime and 30-day prevalence of tobacco use only among girls. Conclusions: The implementation of the Unplugged program resulted in a statistically significant measurable positive effect on tobacco use in Czech adolescents. Given the gender equality approach to drug prevention, differences in outcome may be overcome by adding gender-specific elements to the intervention program's curriculum.

key words: adolescence, effectiveness evaluation, school-based prevention, tobacco use

1. Úvod

Prevence ve školním prostředí je jednou z nejvhodnějších strategií k řešení problematiky užívání návykových látek (UNICRI, 2003) a dalších typů rizikového chování. Rizikové vzorce chování (Jessor et al., 2003) považujeme za soubor fenoménů, jejichž existenci a důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivňovat mnoha preventivními intervencemi (Miovský et al., 2010, 2015a). Riziko vzniku zdravotního poškození se u uživatele návykové látky oproti člověku, který látku neužíval, zvyšuje s klesajícím věkem začátku jejího užívání (Lynskey et al., 2003). Čím dříve tedy adolescent získá zkušenost s návykovou látkou, tím je větší pravděpodobnost vzniku závažného somatického poškození organismu. Užívání tabáku a nelegálních návykových látek sdílí mnoho společných determinant a vykazuje podobný potenciál ke vzniku závislosti (McLelland et al., 2000). Je jednou z hlavních příčin předčasných úmrtí a vážných zdravotních problémů, které je možné preventivně ovlivnit (Jha, Chaloupka, 2000; Sovinová, Csémy, 2015). Světová zdravotnická organizace (WHO) přičítá 5 milionů úmrtí užívání tabáku a předpokládá, že do roku 2030 toto číslo dosáhne hodnoty 8 milionů (WHO, 2008). Česká republika vychází v mezinárodních studiích jako jedna ze zemí s nejvyššími prevalenčními daty kouření cigaret ve školní adolescentní populaci a tento znepokojivý trend je možné pozorovat dlouhodobě (Hibell et al., 2004, 2009, 2012, Mravčík et al., 2014, 2015, EMCDDA, 2015). Více než čtvrtina českých dětí získává první zkušenost s cigaretou již ve věku 11 let a začátek kouření s denní frekvencí lze téměř u každého desátého dítěte pozorovat již mezi 14 a 15 rokem věku (Chomynová et al., 2014). Ačkoli je možné považovat léčbu závislosti na tabáku za jednu z ekonomicky nejvýhodnějších a nejracionálnějších intervencí v současné medicíně (Králiková et al., 2013), nelze zpochybnit, že ekonomicky nesrovnatelně výhodnějším krokem by bylo důsledně se riziku vzniku tabákové závislosti zcela vyhnout či jej alespoň efektivně snížit. Ne všechny „preventivní“ intervence však takovéto snížení rizik zaručují a proto je zcela nezbytné využití komplexního synergického působení všech možných opatření k řešení tabákové epidemie včetně nezbytných legislativních kroků ze strany státu ke snížení dostupnosti tabákových výrobků.

V současné preventivní praxi se můžeme setkat s řadou různých programů a metodik snažících se o omezení poptávky po návykových látkách ze strany adolescentní populace, které se však od sebe mohou svou kvalitou a výsledky značně odlišovat. Kvalitou je v tomto případě myšlena především věcnost, procedurální správnost, zaměření na adekvátní cílovou skupinu, realizace erudovanými a kompetentními profesionály a v neposlední řadě též jeho

účinnost a bezpečnost (Širůčková, 2012). Programy primární prevence mohou na jedné straně výrazně snížit zdravotní rizika spojená s užíváním návykových látek, na druhé straně však mohou působit zcela obráceně a mohou vést k užívání drog ve vyšší míře. Je proto naprosto nezbytné, aby byl každý preventivní program při svém zavádění do školní praxe velmi pečlivě evaluován (Faggiano, 2010; Miovský, Šťastná, 2012). Vytvoření podmínek pro zlepšení a realizaci vědecko-výzkumné činnosti v prevenci rizikového chování v podmínkách českých vědecko-výzkumných institucí a zvýšení počtu výzkumných studií v této oblasti je jednou z definovaných klíčových aktivit dlouhodobé národní strategie v rámci mezirezortního integrovaného systému školské prevence (Miovský, Gabrhelík, 2015). Abychom mohli hovořit o primární prevenci založené na důkazech, v rámci takzvaného evidence-based přístupu, je zcela nezbytné, aby byla u každého jednotlivého programu prokázána jeho efektivita, která bude doložena metodologicky relevantním evaluačním výzkumem. Tento přístup, spočívající v linii vedoucí od identifikace klinického problému, přes systematickou rešerši předchozích výzkumů daného problému a jejich kritického hodnocení až po vyslovení odpovědi na výzkumný problém v souladu s řešeními, které vykazují nejvyšší míru efektivity (Okruhlica, 2009), bude akcentovat i tato předkládaná disertační práce, která je dílčím výstupem z rozsáhlé randomizované evaluační studie efektu školního preventivního programu Unplugged, realizované jako součást mezinárodního projektu EU-Dap-2 a představuje výzkumné výsledky autora práce vztažené na prevenci užívání tabáku (především Miovský et al., 2012 a Novák et al., 2013).

2. Hypotézy a cíle práce

Hlavním cílem studie bylo ověření efektivity programu Unplugged (respektive jeho české adaptace v rámci projektu EU-Dap-2) v českém školním prostředí na užívání tabáku, k jehož naplnění bylo třeba podstoupit následující kroky:

- a) Ověřit jaký má program Unplugged vliv na celoživotní prevalenci užívání tabáku.
- b) Ověřit jaký má program Unplugged vliv na třicetidenní prevalenci užívání tabáku.
- c) Ověřit jaký má program Unplugged vliv na celoživotní prevalenci užívání tabáku samostatně pro každé pohlaví.
- d) Ověřit jaký má program Unplugged vliv na třicetidenní prevalenci tabáku samostatně pro každé pohlaví.
- e) Ověřit délku trvání dosaženého efektu v čase (v rámci následných follow-ups po následující 2 roky od konce intervence).

Ze stanovených cílů a v závislosti na výsledcích celoevropské studie efektivity intervence Unplugged (Faggiano et al., 2008, 2010; Vigna-Taglianti et al., 2009) a dalších významných studií, které se zaměřují především na zkoumání genderové efektivity prevence užívání návykových látek (např. Blake et al., 2001; Kumpfer et al., 2008) byly pro potřeby experimentální studie stanoveny následující hypotézy:

h1 Statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence bude u indikátoru celoživotní prevalence kouření tabáku u celkového souboru pozorovatelný ještě po dvou letech od ukončení intervence.

h2 Statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence bude u indikátoru třicetidenní prevalence kouření tabáku u celkového souboru pozorovatelný již v testování na začátku školního roku bezprostředně následujícím po konci roční intervence.

h3 Statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence bude u obou indikátorů celoživotní i třicetidenní prevalence kouření tabáku pozorovatelný pouze u experimentální skupiny dívek.

3. Materiál a metodika

Evaluační studie efektivity programu Unplugged (prospektivní, randomizovaná a kontrolovaná intervenční epidemiologická evaluace efektu) byla konstruována jako kvantitativní výzkumný projekt s experimentálním designem (např. dle kritérií CONSORT; Schulz et al., 2010; Miovský et al., 2015b), který počítá s komparací a statistickou analýzou empirických epidemiologických dat od experimentální a kontrolní skupiny. Základním cílem experimentálního výzkumného projektu je hledání vztahu mezi relevantními proměnnými (Ferjenčík, 2000). Experimentální výzkumný plán byl determinován metodologií realizace výzkumné studie a výběru výzkumného souboru. Kontrolní skupina byla ke skupině experimentální vybrána formou stratifikovaného náhodného výběru. Výběr byl motivován principem generální reprezentativnosti (Ferjenčík, 2000), což prakticky znamená snahu o co největší shodu obou skupin v předem zvolených relevantních parametrech (především věk a pohlaví participantů). V rámci důležitých sociodemografických proměnných - socioekonomická situace rodiny, školní prospěch nebo vztahy s vrstevníky - nebyly nalezeny žádné statisticky významné rozdíly mezi skupinou experimentální a komparační, která je i z tohoto důvodu v předkládané disertaci terminologicky označována jako kontrolní.

Pretest byl proveden před samotnou implementací preventivní intervence na začátku školního roku v září 2007. Po prvním retestu (6/2008), který byl realizován bezprostředně po konci poslední lekce intervence, následovaly ještě čtyři další vždy na začátku a konci školního roku (9/2008, 6/2009, 9/2009, 6/2010). Pro rozdělení vzorku základních škol ze tří různých krajů České republiky (Středočeského, Jihomoravského a Zlínského kraje) do experimentální a kontrolní skupiny byl použit stratifikovaný náhodný výběr. Každá ze skupin experimentu byla sestavena ze 40 náhodně vybraných škol. Pět škol v kontrolní skupině (6,3 %) vypadlo ze souboru těsně před zahájením šetření (2007) a z důvodu nedostatku času je nebylo možné nahradit jinými školami.

Výsledná data a demografické údaje byly sebrány pomocí české verze (Csémy et al., 2007) standardizovaného dotazníku ESPAD (Hibell et al., 2009), který pokrývá širokou oblast užívání legálních a ilegálních drog ve školní populaci. Zjišťovány byly statisticky významné rozdíly mezi skupinami v jednotlivých proměnných (Pearson Chi-Square), které ukazovaly prevalence užívání tabáku v jednotlivých prevalencích pro každé pohlaví. Pro statistické posouzení vzájemných vztahů mezi vybranými ukazateli na začátku výzkumu a pro komparaci experimentální a kontrolní skupiny byla v rámci randomizace zvolena statistická metoda korelační analýzy (Pearsonův korelační koeficient). Data splňovala normální

rozdělení. Vyhodnocení a zpracování bylo provedeno za pomoci statistického softwaru SPSS (verze 17.0). Výstupní proměnné týkající se celoživotní i třicetidenní prevalence byly analyzovány jako dichotomické (1 = ano; 0 = ne). Z dotazníku byly vybrány otázky zjišťující celoživotní prevalenci kouření tabáku a jeho užití v posledních třiceti dnech nezávisle na pohlaví participanta výzkumné studie i pro každé pohlaví zvlášť. Indikátor celoživotní prevalence je zde možné vhodně použít především pro zachycení obecné zkušenosti s návykovou látkou (Miovský et al., 2012). Epidemiologický indikátor celoživotní prevalence je zde chápán jako podíl osob z adolescentní populace, kteří v průběhu svého dosavadního života užili tabák. Tento obecný indikátor nevypovídá o frekvenci a/nebo o míře problémovosti užívání. Má odhalit vliv intervence na oddálení začátku kouření. Třicetidenní prevalence kouření cigaret odráží stávající stav užívání a je považována za významný prediktor budoucího pravidelného užívání návykové látky (Ellickson et al., 1992; Miovský et al., 2012).

Studie se na jejím počátku (tzn. při prvním testování v září školního roku 2007/2008) zúčastnilo celkem 1874 žáků 6. tříd základních škol, jejichž průměrný věk byl 11,8 roku. Chlapci tvořili 50,8 % a dívky 49,2 % výzkumného souboru. Experimentální skupinu tvořilo 1022 participantů, kontrolní skupina sestávala z počtu 852 participantů. Výsledná data byla získána od 914 participantů z experimentální skupiny a 839 participantů ze skupiny kontrolní, což představuje 89,43% a 98,5% z původního vzorku na počátku studie. Od rodičů všech dětí, které se této studii zúčastnily, byl před zahájením projektu získán písemný souhlas (souhlas dalo 98,7% rodičů z vybraných škol) se zapojením jejich dítěte do výzkumného šetření a podstoupením preventivní intervence. Studie byla předem schválena Etickou komisí Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. V rámci celé výzkumné studie si autor zde předkládané disertační práce není vědom jakéhokoli konfliktu zájmů.

4. Výsledky

Přes dvě třetiny všech žáků na českých základních školách mělo na konci 8. třídy někdy v životě zkušenost s kouřením cigaret. Respondenti z experimentálního souboru měli na začátku intervence častěji celoživotní zkušenost s kouřením cigaret. Při dalších testováních se však tento trend obrátil. Na indikátoru celoživotní prevalence však nebyly nalezeny statisticky významné rozdíly. Hypotéza (h1), že statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence bude u indikátoru celoživotní prevalence kouření tabáku u celkového souboru pozorovatelný ještě po dvou letech od ukončení intervence, se nepotvrdila. Hypotéza byla tedy vyvrácena.

V prevalenci kouření cigaret v posledních třiceti dnech byly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou na začátku školního roku následujícím ihned po skončení intervence a statisticky významné rozdíly u indikátoru třicetidenní prevalence byly pozorovány ještě po dvou letech po skončení preventivní intervence, kde se zároveň prokázalo, že nárůst prevalence kouření cigaret v posledních třiceti dnech byl u experimentální skupiny výrazně pomalejší. Potvrdila se hypotéza (h2), že bude statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence u indikátoru třicetidenní prevalence kouření tabáku u celkového souboru pozorovatelný již v testování na začátku školního roku bezprostředně následujícím po konci roční intervence.

Genderové rozdíly v efektivitě byly pozorovány u indikátoru třicetidenní i celoživotní prevalence kouření tabáku, kdy se prokázalo, že je intervence efektivnější u dívek a tento efekt se ukázal jako dlouhodobě udržitelný v čase a to ještě dva roky po skončení intervence. Potvrdila se hypotéza (h3), že statisticky významný ($p < 0.05$) pozitivní efekt intervence bude u obou indikátorů celoživotní i třicetidenní prevalence kouření tabáku pozorovatelný pouze u experimentální skupiny dívek.

5. Diskuse

Preventivní programy mohou na jedné straně výrazně snížit zdravotní rizika spojená s užíváním návykových látek, na druhé straně však mohou působit zcela obráceně a mohou vést k jejich užívání ve vyšší míře (McGrath et al., 2006; Faggiano et al., 2014). Z tohoto důvodu je nezbytné, aby byl každý školní program prevence užívání návykových látek pečlivě evaluován (Faggiano, 2010; Jiménez-Iglesias et al., 2010; Miovský, 2015; Sánchez-Martínez, 2010). V rámci evidence-based přístupu je nutné na evaluační komponentu myslet již v samotném návrhu výzkumného projektu preventivního programu. Je důležité zabezpečit, aby škola nepodlehla populistickým snahám hledajícím různé zkratky a nefunkční postupy. Ačkoli byl v předkládané disertační práci položen důraz především na primární prevenci užívání tabáku u adolescentní populace školních dětí, je nezbytné mít stále na zřeteli, že se jedná pouze o dílčí faktor řešení tabákové epidemie. Kontrola a regulace kouření tabáku sestává z celého spektra účinných opatření zastoupených v první řadě odpovědnými legislativními kroky státu ke snížení dostupnosti tabákových výrobků a podpory široce dostupné a plně hrazené léčby tabákové závislosti (Štěpánková, 2010; Králíková, 2015).

Multifaktoriální teorie rizikového chování poukazují na fakt, že by se preventivní strategie měly zaměřovat na rizikové chování v celé jeho šíři. V případě prevence užívání návykových látek je využití programů, které jsou postaveny pouze na strohém předávání informací považováno za nedostačující a je vhodné je doplnit o interaktivní část zaměřenou na rozvoj sociálních dovedností (Gabrhelík, 2010). Komplexnost preventivního programu je jednou ze základních podmínek jeho úspěšnosti. Vyšší úspěšnost vykazují především programy zaměřené na sociální a interpersonální dovednosti (Faggiano et al., 2005). Za efektivní je možno považovat především ty strategie, které jsou kombinací různých preventivních aktivit (Calafat et al., 2009; Hrubá, Žaloudíková, 2012). Práce s inadekvátním normativním přesvědčením a denormalizace užívání návykových látek je jednou z nejdůležitějších metod efektivní školní primární prevence, jejímž cílem by mělo být především zvýšit obecné povědomí o rizicích, morálce a spoluúčasti na řešení problému (Kachlík et al., 2008; Sobotková et al., 2009; Novák, 2012). Velkou výhodou preventivního programu Unplugged založeném na univerzální, neboli všeobecné, primární prevenci je zasažení velké části široké obecné populace a eliminace rizika opomenutí zařadit do intervence osoby, jejichž rizikovost může zůstat skryta. Celoživotní prevalence užívání tabáku slouží jako důležitý údaj prokazující existenci nabídky i poptávky po dané droze. Nelze ji však vykládat jako odraz rozsahu současného užívání, které lze charakterizovat především na

základě pravidelnosti a frekvence. Za takovýto ukazatel však můžeme s mnohem větší spolehlivostí považovat kouření cigarety v posledním měsíci (Csémy et al., 2007). Vysoká třicetidenní prevalence užívání v preadolescentním věku je jedním z indikátorů (v kombinaci například s vysokou prevalencí užívání alkoholu), které mohou predikovat vyšší riziko další progresu užívání návykových látek až případně k rozvoji závislosti v pozdějším životě (Miovský et al., 2007, Ellickson et al., 1992). Analýza efektivity školní preventivní intervence Unplugged ukázala velmi dobré výsledky v podobě dlouhodobého pozitivního vlivu na kouření tabáku. Zde předkládané výstupy evaluace školního preventivního programu Unplugged vykazují v oblasti prevence užívání tabáku vyšší efektivitu než projekt EU-Dap, jehož metodiku (intervenci Unplugged) jsme se snažili adaptovat na českou školní populaci. Celoevropská studie zabývající se efektem tohoto projektu neprokázala jeho statisticky významnou účinnost na pravidelné užívání tabáku ani kouření cigaret v posledním měsíci u skupiny žáků, která prošla preventivní intervencí (Faggiano et al., 2010). Jednou z možných příčin, že výsledky zde předkládané evaluační studie vyznívají oproti výše uvedenému takto pozitivně, je fakt, že dle tohoto šetření je na českých základních školách užíváno jen malé množství preventivních programů (Adámková et al., 2009). Na jedné straně je toto zjištění velmi pozitivní z hlediska metodologické čistoty zde předkládané studie, neboť nebylo zjištěno, že by v průběhu intervence, ani po jejím skončení v průběhu dalších follow-ups, byl aplikován program obdobného rozsahu, který by mohl výsledky nějak narušit a porovnání obou skupin zkreslit. Na straně druhé je však znepokojivým faktem, že intervence Unplugged je tak jednou z prvních specifických intervencí, která je do českých škol ve větším počtu implementována. To také může být důvodem, proč výsledky vycházejí takto pozitivně i v mezinárodním srovnání. Míra této efektivity se však různí v závislosti na pohlaví participantů.

Ve shodě s mnohými studiemi genderové efektivity užívání návykových látek (např. Blake et al., 2001; Svoen, Schei 1999; Share et al., 2004) se můžeme, vzhledem k našim výsledkům, přiklonit k závěru, že s ohledem na zde sledované indikátory vykazala intervence vyšší preventivní potenciál spíše u školní populace dívek. Tyto výsledky však odporují zjištěním získaným z celoevropského projektu EU-Dap, který používal shodné preventivní kurikulum Unplugged a který prokázal vyšší míru efektivity v oblasti prevence užívání návykových látek u chlapců (Vigna-Taglianti et al., 2009, 2014). Tento paradox je však možné vysvětlit nižším věkem dětí na počátku intervence (Gabrhelík et al., 2012b; viz níže). Ve srovnání se studií EU-Dap (Faggiano et al., 2008, 2010; Vigna-Taglianti et al., 2014) byla věková hranice z důvodu raného užívání návykových látek u populace českých dětí posunuta

na věk 12 let (tzn. 6. třída základní školy). Zvýšení efektivity intervence posunutím do nižšího věku (Danielsson et al., 2011; Gabrhelík et al., 2012a) však stížilo srovnání s mezinárodním projektem EU-Dap a mohlo dojít ke zvýhodnění ve prospěch dívek (Vigna-Taglianti et al., 2009). Tato analýza se tak může stát podnětem k diskusi opírající se o názor, že efektivita programu je vyšší u dívek v nižším adolescentním věku, které ještě nejsou drogou příliš zasaženy (Kumpfer et al., 2008). Abychom tyto rozdíly vyrovnali je třeba pochopit jaké formy preventivního působení jsou pro jednotlivá pohlaví účinná. Programy vykazující nejvýznamější preventivní vliv na užívání návykových látek u dívek se orientují na rozvoj behaviorálně orientovaných životních dovedností, jakými jsou například schopnost asertivně jednat, odmítnout nabízenou drogu, schopnost odolat sociálnímu tlaku skupiny etc. (Springer et al., 2004). Dalšími vhodnými způsoby zvýšení preventivního potenciálu u dívek jsou především úprava špatně vnímané sociální normy a četnosti užívání u vrstevníků (Butters, 2004), podpora dobrých partnerských vztahů (Danielsson et al., 2011) a dobrá komunikace s rodiči a protektivní rodinné zázemí (Kumpfer et al., 2008; Yeh et al., 2006). U chlapců se ukazují nejefektivnějšími školní preventivní programy založené na komunikaci a interakci s vrstevníky (Springer et al., 2004) a programy založené na rozvoj copingových strategií zvládání úzkosti a stresu (Yeh et al., 2006). Dalšími prvky, které je v rámci preventivního působení u chlapců nutné rozvíjet, je schopnost seberegulace a racionální volby mezi alternativami (Butters, 2004). Nelze opomenout ani zjištění o preferenčním přenosu genderově specifických rodičovských vzorců užívání návykových látek (Yeh et al., 2006), kdy užívání otce významně zvyšuje riziko u chlapců a užívání matky zvyšuje riziko u její dcery. Ačkoli může být obtížné obhájit tvrzení, že rozdílnost podmínek může vést k větší rovnosti ve výsledcích, měla by preventivní intervence žádoucího rozostření genderových rozdílů dosahovat maximalizací vstupního potenciálu a účelně motivovat k cílovému stavu genderově specifickým přístupem.

Za velké přednosti tohoto výzkumu je možné považovat velikost vzorku školní populace z více regionů České republiky a dlouhou dobu a četnost pozorování (5 retestů ve 2 letech následujících po ukončení roční preventivní intervence - to znamená dobu 33 měsíců mezi vstupním a závěrečným testováním). Zároveň bylo dosaženo značné shodnosti v sociodemografických ukazatelích obou skupin (pohlaví, ekonomická situace rodiny, vztahy s vrstevníky, školní prospěch). Studiím používajícím ke sběru dat sebehodnotících dotazníků bývá vytýkáno zkreslení způsobené účelovými výpověďmi dotazovaných dětí. Mnohé epidemiologické studie užívání návykových látek v adolescenci (Ariza et al., 2013; Caraballo et al., 2004; Post et al. 2005; Danielsson et al., 2011; Vigna-Taglianti et al., 2009 etc.) však

ukazují, že sběr dat metodou sebehodnotících dotazníků reliabilitu výsledků nesnižuje a takto sebraná data nejsou ani závislá na pohlaví respondentů (Kandel et al., 2006). Výhodou použití mezinárodně standardizovaného a běžně používaného dotazníku je možnost porovnávání výsledků zároveň i s jinými mezinárodními studiemi. Pět škol (6,3 %) z kontrolní skupiny od účasti na výzkumu odstoupilo a nebylo nahrazeno (Adámková et al., 2009; Gabrhelík et al., 2012a), nicméně vlastnosti kontrolní skupiny tím zásadně narušeny nebyly. Jisté omezení vnitřní reliability implementace je možné spatřovat v realizaci školními metodiky prevence, kdy každá škola měla vlastního pedagogického pracovníka pověřeného touto funkcí, takže může vzniknout obava z nejednotného postupu v realizaci intervence. Zároveň má však pracovník, který na škole dlouhodobě působí, lepší znalost školního kolektivu, prostředí a dokáže vytvořit bezpečnější a bližší prostředí. Další intervenující proměnnou v oblasti personálního zajištění realizace intervence může být fakt, že většina školních metodiků prevence byly ženy. Všichni participující školní metodici prevence však prošli před realizací intervence jednotným odborným školením a supervizními setkáními v jejím průběhu (Jurystová et al., 2009). Velmi dobrým výsledkem je vysoký souhlas rodičů s participací jejich dětí na výzkumu (98.7%), což si lze vysvětlit dobrou komunikací s rodiči a vedením škol, obětavostí pedagogických pracovníků a podporou projektu od Ministerstva školství a tělovýchovy České republiky (Gabrhelík et al., 2012a). Zároveň je však nutné si přiznat, že výslednou efektivitu mohlo ovlivnit vypuštění rodičovské komponenty (Van der Kreeft et al., 2009), která se ukazuje jako velmi účinná u subpopulace školních dívek (Ariza et al., 2013) a v dalším procesu implementace metodiky Unplugged (i v návaznosti na výsledky této studie) je v českých školách v současné době realizována (Charvát et al., 2012). Roli rodičů v rámci systému prevence rizikového chování se aktuálně dostává významné pozornosti (Gabrhelík et al., 2014) a výsledky randomizované studie efektivity lze akcentovat i v následných navazujících a doplňujících komponentách programu (např. Gabrhelík et al., 2015). Analýza efektivity školní preventivní intervence Unplugged spolehlivě prokázala dlouhodobý pozitivní vliv na kouření tabáku. Zcela předejít užívání tabákových výrobků u všech adolescentů je sice nemožné, ale již samotné posunutí začátku kouření do vyššího věku má mnohé výhody, například nižší výskyt rakoviny a lepší prognóza odvykání v dospělosti (Jit et al., 2010). Závěrem lze dodat, že důležitější než pozitivní nebo negativní evaluační výsledky té či oné metodiky je racionální uchopení primární prevence v rámci evidence-based přístupu a snaha o profesionální vědecký výzkum v této oblasti.

6. Závěry

Kouření tabáku je jednou z hlavních příčin předčasných úmrtí a vážných zdravotních problémů v Evropě (WHO, 2015, Králíková, 2015). Toto rizikové chování je však možné v rámci efektivní školní prevence do určité míry omezit (Miovský et al., 2010, 2015a), ačkoli výsledky evaluačních studií školních preventivních programů ukazují, že nabízí v tomto směru často pouze omezené možnosti (Miovský, 2015). Kontrola a regulace kouření tabáku a racionální řešení tabákové epidemie se skládá z mnoha faktorů. Nejzásadnějšími a ekonomicky nejvýhodnějšími prostředky se dlouhodobě ukazují racionální legislativní opatření ze strany státu, které si kladou za cíl omezit dostupnost tabákových výrobků a podpora odvykání kouření cigaret (např. Králíková et al., 2013; Králíková 2015; Ochaba et al., 2009 nebo Peto et al., 1994, 2000). V zásadě lze však říci, že nejučinnější je co nejširší synergetické působení všech efektivních faktorů, a to včetně intervencí na důkazech založené primární prevence (Faggiano, 2010; Králíková, 2006, 2013). Ačkoli je užívání návykových látek v adolescentní populaci velmi častým jevem (Hibell et al., 2012), podařilo se ve studii prokázat, že je možné četnost užívání do jisté míry ovlivnit kvalitním a včasným preventivním zásahem. Studie účinnosti školní preventivní intervence Unplugged prokázala v českém školním prostředí měřitelný preventivní efekt na pravidelné zneužívání tabáku jako jednu ze zdravotně nejnebezpečnějších a nejčastěji užívaných návykových látek v rámci indikátorů celoživotní a třicetidenní prevalence.

V prevalenci kouření cigaret v posledním měsíci byly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou v následujících testováních ihned po skončení intervence. Statisticky významné rozdíly v pravidelném užívání tabákových výrobků byly pozorovány i po dvou letech po skončení preventivní intervence, kde se prokázalo, že nárůst prevalence kouření cigaret v posledním měsíci byl u experimentální skupiny výrazně pomalejší. Respondenti z experimentálního souboru měli na začátku intervence častěji celoživotní zkušenost s kouřením cigaret. Při dalších testováních se však tento trend obrátil. Tuto skutečnost však nelze plně zobecnit, protože uvedené rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou v celoživotní prevalenci kouření cigaret byly statisticky významné pouze u dívek. Školní preventivní program tak vykazuje v oblasti užívání tabáku odlišnou genderovou efektivitu. Ve shodě se studií EU-Dap (Vigna-Taglianti et al., 2009), na kterou tato studie nepřímo navazuje, lze vyjádřit předpoklad, že efektivitu intervence, která se různí dle pohlaví jejích příjemců, by bylo možné zvýšit přidáním genderově specifických prvků v rámci školního preventivního kurikula. V každém případě však vliv genderových rozdílů ve

školní adolescentní populaci nelze v preventivních intervencích opomíjet. Rozdíly v genderové efektivitě důrazně poukazují k faktu, že výchozí podmínky chlapců a dívek nejsou shodné a rovnost, prostřednictvím zjednodušeného uplatnění jednotného univerzálního přístupu shodně k oběma pohlavím, může být naopak pro některou ze skupin ve výsledku znevýhodňující (Novák et al., 2013).

Efektivita programu Unplugged byla v České republice pro oblast užívání tabákových výrobků sice prokázána, ale z výsledků je patrné, že pozitivní efekt však není tak výrazný, jak bychom si přáli. Je tomu podobně jako v případě výsledků ostatních zemí zapojených v referenční studii projektu EU-Dap (Faggiano et al., 2007, 2008, 2010). Statisticky významné rozdíly mezi skupinou, která program absolvovala a skupinou kontrolní, však byly patrné ještě po dvou letech od konce intervence. Nabízí se tak otázka, zda by zjištěné pozitivní výsledky programu Unplugged nebylo možné ještě posílit případnou aplikací vhodné dodatečné intervence zaměřené právě na oblast kouření tabákových výrobků. Zde předkládané výsledky se shodují se studiiemi genderové efektivity užívání návykových látek, kdy byla prokázána vyšší účinnost preventivních opatření na kouření tabáku u dívek (např. Share et al., 2004). Na základě této evaluační studie by tedy bylo možné doporučit zvážení rozšíření a posílení složek intervence Unplugged, které upravují komunikaci a interakci s vrstevníky, rozvoj copingových strategií zvládnání úzkosti a stresu, rozvoj schopnosti seberegulace a racionálního rozhodování, což by napomohlo zvýšit preventivní potenciál pro chlapce. Posílení důrazu na korekci špatně vnímaných sociálních norem a četnosti užívání u vrstevníků a doplnění komponenty zapojující rodiče by pomohlo ještě zefektivnit intervenci pro dívky.

7. Použitá literatura

Adámková, T., Jurystová, L., Gabrhelík, R., Miovska, L., Miovský, M. (2009). Primary Prevention in Schools Involved in the EUDAP 2 Project. *Adiktologie*, 9(2), 86–94.

Ariza, C., Pérez, A., Sánchez-Martínez, F., Diéguez, M. Espelt, A., Pasarín, I. M., Suelves, J.M., De la Torre, R., Nebot, M. (2013). Evaluation of the effectiveness of a school-based cannabis prevention program. *Drug and Alcohol Dependence*, 132(1-2), 257-64.

Blake, S. M., Amaro, H., Schwartz, P. M., Flinchbaugh, L. J. (2001). A review of substance abuse prevention programs for young adolescent girls. *Journal of Early Adolescence*, 21(3), 294–324.

Butters, J. E. (2004). The impact of peers and social disapproval on high-risk cannabis use: gender differences and implications for drug education. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 11(5), 381-390.

Calafat, A., Juan, M., Duch, M. A. (2009). Preventive interventions in nightlife: A review. *Adicciones*, 21(4), 387-414.

Caraballo, R. S., Giovino, G. A., Pechacek, T. F. (2004). Self-reported cigarette smoking vs. serum cotinine among U.S. adolescents. *Nicotine & Tobacco Research*, 6 (1), 19-25.

Csémy, L., Lejčková, P., Sadílek, P. (2007). Substance Use Among Czech Adolescents: An Overview of Trends in the International Context. *Journal of Drug Issues*, 37(1), 119-132.

Danielsson, A. K., Romelsjö, A., Tengström, A. (2011). Heavy episodic drinking in early adolescence: gender-specific risk and protective factors. *Substance Use & Misuse*, 46(5), 633-643.

Ellickson, P. L., Hays, R. D., Bell, R. M. (1992). Stepping through the drug use sequence: longitudinal scalogram analysis of initiation and regular use. *Journal of Abnormal Psychology*, 101 (3), 441–451.

EMCDDA. (2015). *European drug report. Trends and developments. 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Faggiano, F., Vigna-Taglianti, F. D., Versino, E., Zambon, A., Borraccino, A., Lemma, P. (2005). School-based prevention for illicit drugs' use. *The Cochrane Database of Systematic Reviews* (2), doi:10.1002/14651858, Art. No.: CD003020.pub2.

Faggiano, F., Richardson, C., Bohrn, K., Galanti, M.R., the EU-Dap Study Group. (2007). A cluster randomized controlled trial of school-based prevention of tobacco, alcohol and drugs use: the EU-Dap design and study population. *Preventive Medicine*, 44 (2), 170–173.

Faggiano, F., Galanti, M.R., Bohrn, K., Burkhart, G., Cuomo, L., Vigna-Taglianti, F., Fabiani, L., Panella, M., Perez, T., Siliquini, R., van der Kreeft, P., Vassara, M., Wiborg, G., the EU-Dap Study Group. (2008). The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: EU-Dap Cluster Randomised Controlled Trial. *Preventive Medicine*, 47(5), 537–543.

Faggiano, F. (2010). Prevention of substance abuse: Randomised or observational evaluation is absolutely needed. *Adicciones*, 22(1), 11-14.

Faggiano, F., Vigna-Tglianti, F., Burkhart, G., Bohrn, K., Cuomo, L., Gregori, D., Panella, M., Scantigna, M., Siliguini, R., Varona, L., van der Kreft, P., Vassara, M., Wiborg, G., Galanti, MR., the EU-Dap Study Group. (2010). The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: 18-Month follow-up of the EU-Dap cluster randomized controlled trial. *Drug and Alcohol Dependence*, 108(1-2), 56–64.

Faggiano, F., Minozzi, S., Versino, E., Buscemi, D. (2014). Universal school-based prevention for illicit drug use. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 12, CD003020. doi: 10.1002/14651858.CD003020.pub3.

Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.

Gabrhelík, R. (2010). Teoretické modely v primární prevenci a základní typy preventivních programů. In: Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., Novák, P. (Eds.) (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství* (pp. 43-52). Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Gabrhelik, R., Duncan, A. Miovsky, M., Furr-Holden, C.D.M., Stastna, L. Jurystova, L. (2012a). Unplugged: A school-based randomized control trial to prevent and reduce adolescent substance use in the Czech Republic. *Drug and Alcohol Dependence*, 124(1-2), 79-87.

Gabrhelik, R., Duncan, A., Lee, M. H., Stastna, L., Furr-Holden, C. D. M., Miovsky, M. (2012b). Sex specific trajectories in cigarette smoking behaviors among students participating in the unplugged school-based randomized control trial for substance use prevention. *Addictive Behaviors*, 37(10), 1145-1150.

Gabrhelík, R., Calafat, A., Sumnall, H., Brenza, J., Juan, M., Mendes, F., Karlsson Radelius, E., Talić, S., Csémy, L. & the EFE Group. (2014). (Self)Organizing Potential of European Parents to Prevent Children from Alcohol, Tobacco and Other Drug Use. *Adiktologie*, 14(2), 116-124.

Gabrhelík, R., Skácelová, L., Miovský, M. & Van Der Kreeft, P. (2015). *nPrevence: Metodika pro učitele - Prevence užívání návykových látek*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze.

Hibell, B., Andersson, B., Bjarnasson, T., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Kokkevi, A., Morgan, M. (2004). *The ESPAD Report 2003. Alcohol and Other Drug Use Among Students in 35 European Countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the Pompidou Group at the Council of Europe.

Hibell, B., Guttormosson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnasson, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2009). *The 2007 ESPAD Report: Substance Use Among Students in 35 European Countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.

Hibell, B., Guttormosson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnasson, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2012). *The 2011 ESPAD Report: Substance Use Among Students in 36 European Countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.

Hrubá, D., Žaloudíková, I. (2012). What limits the effectiveness of school based anti-smoking programmes. *Central European Journal of Public Health*, 20(1), 18-23.

Charvát, M., Jurystová, L., Gabrhelík, R. (2012). Metodika prevence užívání návykových látek Unplugged. In Širůčková, M., Miovský, M., Skácelová, L., Gabrhelík, R. et al. (2012). *Příklady dobré praxe programů školní prevence rizikového chování* (pp. 27-37). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Chomynová, P. Csémy, L. Grolmusová, L., Sadílek, P. (2014). *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Výsledky výzkumu v České republice v roce 2011*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M., Dong, Q., Znaahg, H., Changhai, W. (2003). Adolescent problem behavior in China and the United States: A cross national study of psychosocial protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 13(3), 329–360.

Jha, P., Chaloupka, F. J. (2000). *Tobacco control in developing countries*. Oxford: Oxford University Press.

Jiménez-Iglesias, A., Moreno, C., Oliva, A., Ramos, P. (2010). An approach to the assessment of the effectiveness of a drug use prevention program in secondary education in andalusia. *Adicciones*, 22(3), 253-265.

Jit, M., Aveyard, P., Barton, P., Meads, C. A. (2010). Predicting the life-time benefit of school-based smoking prevention programmes. *Addiction*, 105(6), 1109-1116.

Jurystová, L., Gabrhelík, R., Miovský, M. (2009). “Unplugged” Primary Prevention Programme – Evaluation of the Implementation Process by School Prevention Workers. *Adiktologie*, 9(1), 10–19.

Kachlík, P., Havelková, M., Raus, M., Kimáková, T. (2008). A survey into basic school pupils' lifestyle. *Central European Journal Occupational and Environmental Medicine*, 14(1), 40-41.

Kandel, D. B., Schaffran, C., Griesler, P. C., Hu, M. C., Davies, M., Benowitz, N. (2006). Salivary cotinine concentration versus self-reported cigarette smoking: three patterns of inconsistency in adolescence. *Nicotine & Tobacco Research*, 8(4), 525-537.

Králíková, E. (2006). Prevence závislosti na tabáku. *Česko-slovenská pediatrie*, 61(3), 149-154.

Králíková, E. (2013). Původce a zdroj tabákové epidemie: tabákový průmysl. In Králíková, E. et al. (2013). *Závislost na tabáku. Epidemiologie, prevence a léčba* (pp. 79-81). Břeclav: Adamira.

Králíková, E. et al. (2013). *Závislost na tabáku. Epidemiologie, prevence a léčba*. Břeclav: Adamira.

Králíková, E., Češka, R., Pánková, A., Štěpánková, L., Zvolská, K., Felbrová, V., Kulovaná, S., Zvolský, M. (2015). Doporučení pro léčbu závislosti na tabáku. *Vnitřní lékařství*, 61(5, suppl. 1), 1S4-1S15.

Králíková, E. (2015). Závislost na tabáku. In Kalina, K. et al. (2015). *Klinická adiktologie* (pp. 528-544). Praha: Grada Publishing.

Kumpfer, K. L., Smith, P., Summerhays, J. F. (2008). A wakeup call to the prevention field: are prevention programs for substance use effective for girls? *Substance Use & Misuse*, 43(8-9), 978-1001.

Lynskey, M. T., Heath, A. C., Bucholz, K. K., Slutske, W. S., Madden, P. A., Nelson, E. C., Statham, D. J., Martin, N. G. (2003). Escalation of drug use in early-onset cannabis users vs co-twin controls. *Journal of the American Medical Association*, 289(4), 427-433.

McGrath, Y., Sumnall, H., McVeigh, J., Bellis, M. (2006). *Drug use prevention among young people: a review of reviews. Evidence briefing update*. London: National Institute for Health and Clinical Excellence.

McLelland, T., Lewis, D. C., O'Brien, C. P., Kleber, H. D. (2000). Drug dependence, a chronic medical disease: implications for treatment, insurance and outcome evaluation. *Journal of the American Medical Association* 284(13), 1689-1695.

Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., Novák, P. (Eds.) (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Miovský, M., Novák, P., Šťastná, L., Gabrhelík, R., Jurystová, L., Vopravil, J. (2012). The effect of the school-based Unplugged preventive intervention on tobacco use in the Czech Republic. *Adicciones*, 24(3), 211-218.

Miovský, M., Šťastná, L. (2012). Evaluace preventivních programů a intervencí. In Miovský, M. et al. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování* (pp. 39-44). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Miovský, M. (2015). The Development of the National System of School-based Prevention of Risk Behaviour in the Czech Republic: Reflections on the outcomes of a 15-year process. *Adiktologie*, 15(1), 62-87.

Miovský, M., Gabrhelík, R. (2015). Structure of an Implementation Plan for the National System of School-based Prevention of Risk Behaviour in the Czech Republic for 2015-2025. *Adiktologie*, 15(1), 88-115.

Miovský, M. et al. (2015a). *Prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze.

Miovský, M. et al. (2015b). *Kvalita a efektivita v prevenci rizikového chování dětí a dospívajících*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze.

Mravčík, V. Chomynová, P., Grohmannová, K., Nečas, V., Grolmusová, L., Kiššová, L., Nechanská, B., Sopko, B., Fidesová, H., Vopravil, J., Jurystová, L. (2014). *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2013*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Mravčík, V. Chomynová, P., Grohmannová, K., Janíková, B., Grolmusová, L., Tion Leštinová, Z., Rous, Z. Kiššová, L., Nechanská, B., Sopko, B., Vlach, T., Fidesová, H., Jurystová, L., Vopravil, J., Malinová, H. (2015). *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2014*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Novák, P. (2012). Normalita v primární prevenci. In Miovský, M. et al. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování* (pp. 99-102). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Novák, P., Miovský, M., Vopravil, J., Gabrhelík, R., Šťastná, L., Jurystová, L. (2013). Gender-Specific Effectiveness of the Unplugged Prevention Intervention in Reducing Substance Use among Czech Adolescents. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(6), 903–925.

Ochaba, R., Rovný, I., Bielik, I. (2009). *Ochrana dětí a mládeže – Tabak, alkohol a drogy*. Bratislava: Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky.

Okruhlica, L. (2009). Medicína založená na dôkazoch a drogová politika. *Adiktologie*, 9 (1), 36-43.

Peto, R., Lopez, A.D., Boreham, J., Thun, M., Heath, C., jr. (1994). *Mortality from Smoking in Developed Countries 1950-2000: Indirect estimates from national vital statistics*. London: Oxford University Press.

Peto, R., Darby, S., Deo, H., Silcocks, P., Whitley, E., Doll, R. (2000). Smoking, smoking cessation, and lung cancer in the UK since 1950: combination of national statistics with two case-control studies. *British Medical Journal*, 321(7257), 323-329.

Post, A., Gilljam, H., Rosendahl, I., Meurling, L., Bremberg, S., Galanti, M. R. (2005). Validity of self reports in a cohort of Swedish adolescent smokers and smokeless tobacco (snus) users. *Tobacco Control*, 1 (2), 114-117.

Sánchez-Martínez, F., Cardenal, A. A., Giménez, A. P., Ferrer, M. D., Medina, M. J. L., Adell, M. N. (2010). Process evaluation of the school-based cannabis use prevention program "xkpts.com" in adolescents from barcelona in 2006. *Adicciones*, 22(3), 217-226.

Share, M., Quinn, M., Ryan, C. (2004). Evaluation of a 5-year school-based county-wide smoking education programme. *Irish Medical Journal*, 97(9), 264-267.

Schulz, K.F., Altman, D.G., Moher, D. (2010). CONSORT 2010 Statement: Updated Guidelines for reporting parallel group randomised trials. *Journal of Clinical Epidemiology*, 63(8), 834-840.

Sobotková, V., Blatný, M., Hrdlička, M., Jelínek, M., Urbánek, T. (2009). Typologie antisociálního chování v rané adolescenci a jeho vztah k dalším formám rizikového chování. *Československá psychologie*, 53(5), 428-440.

Sovinová, H., Csémy, L. (2015). *Užívání tabáku a alkoholu v české republice 2014*. Praha: Státní zdravotní ústav.

Springer, J. F., Sale, E., Hermann, J., Sambrano, S., Kasim, R., Nistler, M. (2004). Characteristics of effective substance abuse prevention programs for high-risk youth. *Journal of Primary Prevention*, 25(2), 171-219.

Svoen, N., Schei, E. (1999). Adolescent smoking prevention - primary health care in co-operation with local schools. A controlled intervention study. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 17(1), 54-58.

Širůčková, M. (2012). Rizikové chování. In Miovský, M. et al. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování* (pp. 127-132). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Štěpánková, L. (2010). Systém léčby závislosti na tabáku na Mayo Clinic. *Časopis lékařů českých*, 149(4), 189-190.

UNICRI. (2003). *School-Based Drug Education: a guide for practitioners and the wider community*. Vienna: United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention.

Van der Kreeft, P., Wiborg, G., Galanti, M. R., Siliquini, R., Bohrn, K., Scatigna, M., Lindahl, A. M., Melero, J. C., Vassara, M., Faggiano, F., the EU-Dap Study Group. (2009). "Unplugged": a new European school program against substance abuse. *Drugs Education Prevention and Policy*, 16(2), 167–181.

Vigna-Taglianti, F. D., Vadrucci, S., Faggiano, F., Burkhart, G., Siliquini, R., Galanti M. R.; Eu-Dap Study Group. (2009). Is universal prevention against youths' substance misuse really universal? Gender-specific effects in the EU-Dap school-based prevention trial. *Journal of Epidemiological and Community Health*, 63(9), 722–728.

Vigna-Taglianti, F. D., Galanti M. R., Burkhart, G., Caria, M. P., Vadrucci, S., Faggiano, F.; Eu-Dap Study Group. (2014). "Unplugged," a European school-based program for substance use prevention among adolescents: overview of results from the EU-Dap trial. *New Directions for Youth Development*, 141(1), 67-82.

WHO. (2008). *WHO report on the global tobacco epidemic, 2008*. Geneva: World Health Organization.

WHO. (2015). *WHO global report on trends in prevalence of tobacco smoking 2015*. Geneva: WHO Press.

Yeh, M. Y., Chiang, I. C., Huang, S. Y. (2006). Gender differences in predictors of drinking behavior in adolescents. *Addictive Behaviors*, 31(10), 1929-1938.

Seznam publikací doktoranda

1. publikace *in extenso*, které jsou podkladem disertace

a) s impact factorem (uvést hodnotu IF)

Novák, P., Miovský, M., Vopravil, J., Gabrhelík, R., Šťastná, L. Jurystová, L. (2013). Gender-specific Effectiveness of the Unplugged Preventive Intervention in Reducing Substance Use among Czech Adolescents. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(6), 903-925. **IF 0,563**

Miovský, M., **Novák, P.**, Šťastná, L., Gabrhelík, R., Jurystová, L., Vopravil, J. (2012). The Effect of the School-Based Unplugged Preventive Intervention on Tobacco Use in the Czech Republic. *Adicciones*, 24(3), 211-218. **IF 1,015**

b) bez IF

Novák, P., Miovský, M., Vopravil, J., Gabrhelík, R., Šťastná, L. Jurystová, L. (2012). Genderová efektivita vlivu programu Unplugged na pravidelné zneužívání nejčastěji užívaných návykových látek české školní populaci. In: Šejvl, J. (Ed.) *Sborník abstrakt z IX. ročníku mezinárodní konference Primární prevence rizikového chování*. Praha: Klinika adiktologie.

Novák, P. (2012, 2. revidované vydání 2015). Normalita v primární prevenci. In Miovský, M. et al. (2012). *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování* (pp. 99-102). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Novák, P., Miovský, M., Vopravil, J. Šťastná, L., Gabrhelík, R., Jurystová, L. (2011). Efektivita školního primárněpreventivního programu Unplugged zaměřeného proti užívání konopí. *Adiktologie*, 11(Suppl.), 10-16.

Novák, P., Miovský, M., Šťastná, L., Gabrhelík, R., Jurystová, L. (2011). Efektivita vlivu školního primárněpreventivního programu Unplugged na užívání tabákových výrobků. In: Šucha, M. (Ed.) *Kniha abstrakt z XVII. Celostátní konference Společnosti pro návykové*

nemoci ČLS JEP a 50. celostátní konference AT sekce Psychiatrické společnosti ČLS JEP.
Tišnov: Sdružení SCAN.

Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., **Novák, P.** (Eds.) (2010, 2. revidované vydání 2015). *Primární prevence rizikového chování ve školství.* Praha: SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Novák, P. (2010, 2. revidované vydání 2015). Základní a doporučená literatura pro oblast primární prevence. In: Miovský et al. (Eds.) *Primární prevence rizikového chování ve školství* (pp. 217-221). Praha: SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.

2. publikace *in extenso* bez vztahu k tématu disertace

a) s IF (uvést hodnotu IF)

-

b) bez IF

Beer, J., **Novák, P.** (2014). Vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody – nástroj postpenitenciární reintegrace a minimalizace rizika kriminální recidivy, možnosti společenské prevence. In Válková, H., Černíková, V., Firstová, J. (Eds.) (2014). *Aktuální otázky vězeňství.* Praha: Policejní akademie České republiky v Praze.

Beer, J., **Novák, P.** (2014). Pedagogicko-psychologické perspektivy středoškolského vzdělávání sexuálních delikventů. In: Mitlöchner, M. & Prouzová, Z. (Eds.) *Sborník referátů z XXII. Celostátního kongresu k sexuální výchově v České republice.* Praha: SPRSV.

Novák, P., Holcnerová, P., Nevoralová, M., Vacek, J. (2011). Online svépomocný program pro osoby závislé na internetu. In: Šucha, M. (Ed.) *Kniha abstrakt z XVII. Celostátní konference Společnosti pro návykové nemoci ČLS JEP a 50. celostátní konference AT sekce Psychiatrické společnosti ČLS JEP.* Tišnov: Sdružení SCAN.

Novák, P., Miovský, M., Šťastná, L. (2011). Kvantifikace kvalitativních dat metodou škálování v adiktologické analýze médií. In: Šucha, M. & Charvát, M. (Eds.) *Sborník abstrakt*

z *X. ročníku česko-slovenské konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku: Kvalitativní výzkum a vzdělávání*. Olomouc: UP v Olomouci.

Novák, P., Miovský, M., & Šťastná, L. (2010). Mediální obraz uživatele návykových látek a jeho sociálně-psychologický rozměr. *Lekársky obzor*, 59(3), 80 – 84.

Mladá, K, Pavlovská, A., **Novák, P.** (2010). Vybrané harm reduction služby v Berlíně. *Adiktologie*, 10(4), 252-258.

Holcnerová, P., **Novák, P.** (2010). Online psychoterapie a psychologické poradenství. *Psychoterapie*, 4(3-4), 174-182.

Novák, P., Šťastná, L., Miovský, M. (2010). Srovnání sociálních rizik alkoholu a konopí na základě mediálního obrazu. In Šucha, M. (Ed.) *Sborník abstrakt z XVI. Celostátní konference Společnosti pro návykové nemoci ČLS JEP a 49. celostátní konference AT sekce Psychiatrické společnosti ČLS JEP*. Praha: Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. LF a VFN UK v Praze.

Šťastná, L., **Novák, P.**, Miovský, M. (2010). Sociálně-psychologický rozměr mediálního obrazu uživatele návykových látek. In Šucha, M. (Ed.) *Sborník abstrakt z XVI. Celostátní konference Společnosti pro návykové nemoci ČLS JEP a 49. celostátní konference AT sekce Psychiatrické společnosti ČLS JEP*. Praha: Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. LF a VFN UK v Praze.

Novák, P., Miovský, M., Šťastná, L. (2009). Mediální obraz konopných drog v souvislosti s kriminální činností. *Adiktologie*, 9(4), 196-203.

Novák, P. (2009). Teorie sociálních reprezentací. *E-psychologie* [online]. 3(1), [cit.22.10.2009]. Dostupný z WWW: <<http://e-psycholog.eu/pdf/novak.pdf>>.

Novák, P. (2009). Sociální reprezentace „osamělosti v umírání“ u personálu v hospici. In: Heller, D., Charvát, M., Sobotková, I. (Eds.) *Psychologické dny 2008. Já & my a oni*. Brno: Masarykova univerzita.

Šťastná, L., Miovský, M., **Novák, P.** (2009). *Manual for Coding of Media Messages on Addictive Substances and the Related Issues*. Tišnov: SCAN.

Šťastná, L., Miovský, M., **Novák, P.** (2009). *Manuál kódování mediálních sdělení o drogách a tématech s nimi spojených*. Tišnov: SCAN.

Novák, P. et al. (2008). *Etický kodex. Česká asociace studentů psychologie, o.s.* [cit. 22. 3. 2010]. http://www.caspos.cz/materialy/eticky_kodex_casp.pdf

